

Научна критика и полемика

Понешто о причању и генерисању приче и о стварности, пре свега

Поводом књиге: *Тимок. Фолклористичка и лингвистичка теренска истраживања 2015–2017*, уредник зборника Светлана Ћирковић, Едиција „Књажевачким крајем“, књига 9, Народна библиотека „Његош“, Књажевац, Удружење фолклориста Србије, Београд, 2018, 243 стр.

Зборник радова *Тимок. Фолклористичка и лингвистичка теренска истраживања 2015–2017*, како његов уредник Светлана Ћирковић каже, настао је „на основу теренске грађе прикупљене током рада на пројекту *Чувари нематеријалне баштине тимочких говора*, који је у два пројектна циклуса 2015. и 2016. године делимично финансирало Министарство културе и информисања Републике Србије; носилац је била Асоцијација арт остварења „Артос“ из Београда, руководиоц пројекта непознат; „накнадна истраживања вршена и у неколико преосталих насеља и обављена су 2017. године“, што је само делимично тачно, пошто је коришћена грађа по времену бележења шира, а интенције пројекта разубјеније.

У уводном тексту књиге, који потписује С. Ћирковић, каже се и то да „овај зборник окупља само истраживаче који су били ангажовани на поменутом пројекту, или оне чији су радови настали на теренској грађи прикупљеној током овог пројекта“. Ни ово није у потпуности тачно. Јер, Зоја Карановић и Весна Ђукић, на пример, никада нису биле ангажоване у оквиру поменутог пројекта, нити су користиле његову грађу. Тај рад настао је у резултату сасвим аутономних теренских истраживања 1997. и 1998. и био је потакнут намером сакупљача да сниме стање везано за очуваност традицијске културе, односно за обредно-обичајне праксе животног и годишњег циклуса и пратеће фолклорне облике у поменутом времену и простору. А и грађа којом се служи Јелена Гудураш добрим делом је настала у резултату теренских истраживања која је (2013. и 2014) водила Зоја Карановић – у оквиру Летње школе српског фолклора, Центра за истраживање српског фолклора Филозофског факултета у Новом Саду, у сарадњи са Завичајним музејем из Књажевца (види фусноте њеног рада бр. 2 и 30) – и коришћена је без сагласности руководиоца З. Карановић.

Биљана Сикимић такође, како сама каже, користи записе настале на пројекту *Преплитање и расплитање традиција централног Балкана: извођење и перцепција* (оригинални наслов на енглеском језику: *(Dis-) entangling traditions on the Central Balkans: Performance and perception*, акроним ТраСеВа) из 2012, који не само обимом, већ и интенцијама надилази тимочке говоре, што се у опису коришћеног материјала у уводном тексту књиге такође не каже. Исто тако, обрада материјала обављена је за потребе израде корпуса „у оквиру докторског пројекта Теодоре Вуковић на Универзитету у Цириху, под менторством Барбаре Зоненхаузер и Тање Самарџић“, који је финансиран „од стране Swiss Government Excellence стипендије и од априла 2018. у оквиру пројекта ТраСеВа финансираног од стране ЕРА Нет РУ и Швајцарске националне фондације за науку“. А за радове Мирјане Мирић и Светлане Ђирковић каже се: „Настали су и као резултат истраживања на пројекту *Језик, фолклор и миграције на Балкану*, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије“. Све ово условило је укрштање интереса различитих пројеката и институција и морало је утицати на концепцију појединих радова и, последично, на изглед књиге у целини, на коју се стога може гледати као на слагалицу у коју се уцртавају и одређени делови који се често не уклапају у њену целину.

Сами аутори радова у овој књизи делом су опробани радници на терену и искусни истраживачи, али се у њој потписују и студенти мастер или докторских студија, без великог истраживачког и теренског искуства, што даље утиче на неуједначеност текстова, природу и интенције Књиге, чија је хетерогеност њена особина у целини.

Разговори који чине основу пројекатских истраживања вођени су и забележени, како се у уводу каже, у 96 насеља, са око 16000 становника, 2011 (данас због одлива становништва сигурно знатно мање), у општинама Књажевац, Зајечар и Сврљиг. А за ову прилику коришћена је грађа из напуштених или готово пустих села Тимока (Репушница, Папратна, Ошљане, Васиљ, Ново Корито, Дебелица, Равна, Заграђе, Горње Зуниче, Трговиште...), што даље потврђује тезу о малом броју становника на испитиваном терену. Разговарано је углавном са старијим женама чији је идентитет, како се тамо каже, скривен из „етичких“ разлога, што је само делимично тачно, пошто се аудио и визуелним записима, као и фотографијама које су доступне, сада већ на различитим местима, лако може потврдити њихов идентитет, што иначе није никакав злочин. Напротив, лично сматрам да имена људи који несебично помажу истраживачима не би требало скривати иницијалима, јер природу сваке теренске књиге, па и ове, у основи и обележава грађа која је сакупљена од њих.

Текстове даље (осим у поменутиим изузецима) битно повезују и време записивања, простор и начин бележења, затим технике транскрибовања и фокусирање аутора на причање појединца (у радovima се често користи један транскрипт) – све то је мање-више свима заједничко. Само су намере аутора различите.

Сами разговори провоцирали су различите теме из свакодневног и празничног живота тимочког сељака, некада и данас. Обухватили су начине привређивања, различита знања, технолошке поступке, веровања и причања, фрагменте обредно-обичајне праксе и магије и сл., али и личне историје, узредна запажања, све оно чега су се казивачи, на питања и сугестије истраживача, у датом тренутку могли досетити. А све то је у радovima коришћено како би се потврдиле основне тезе аутора о живој фолклорној традицији и посебном језичком идиому становника испитиваног простора.

У зборнику се иначе потписује 14 истраживача, са 12 самосталних или коауторских радова, подељених у две целине. Први су усмерени фолклористички, док је други део књиге фокусиран превасходно на испитивање језичког слоја грађе. Они се овде, са именима аутора у прегледу, доносе у поретку у којем су у књизи: Ана Станковић („Репушница, поглед на границе сећања“); Татјана Вујновић („Ако их не дираш, неће ни једна да те удави, теренска истраживања Стогазовца“); Јелена Гудураш („Нови пирати иду са апарати. Разговор о скривеном благу на Старој планини“); Сузана Ђорђевић Пејовић („Тој ти сад причам, а ти да знаеш, па некад да причаш на твоју децу. Теренска истраживања Вратарнице“); Смиљана Ђорђевић Белић („Локална култура и стваралаштво Милоша Петровића из Васиља“). Затим Зоја Карановић и Весна Ђукић прилажу рад „Виј се, венче драго, завијај се (сватовске песме у контексту обредне праксе из села око Белог Тимока – теренска истраживања“, који је у зборнику представљен као грађа, а заправо је истраживање којем се прилажу песме и описи припадајуће ритуалне праксе. На крају фолклористичког блока је Данијела Поповић Николић, с наративном грађом и коментарима („Сваке приче се не причају код свакога: избор из усмених прозних облика Дебелице“). Други блок доноси прилоге који се баве особеностима тимочких говора, односно покушаји су својеврсних лингвистичких приступа сакупљеној грађи. Отварају га радови који су посвећени грађи из једног села: Бојана Ристића („Ново Корито: село на граници“) и Биљане Сикимић („Антрополошко-лингвистичка истраживања Заграђа 2012“). Следе текстови Теодоре Вуковић и Тање Самарџић („Просторна расподела фреквенције позитивног члана у тимочком говору“) и Мирјане Мирић („Употреба/изостављање субјунктивног маркера *да* у конструкцији футура првог у тимочким говорима“). Они се баве по једним маркантним обележјем

тимочких говора, које је ауторима послужило да их доведу у везу и са балканским језичким окружењем, а затим и са језиком који оне повремено називају и торлачким (???). Књигу затвара текст Светлане Ђирковић („Невербална комуникација у антрополошко-лингвистичком интервјуу: анализа мултимодалних транскрипата наратива на тему гајења и прераде конопље“), који приложеним фотографијама непосредно потврђује тезу ауторке овог приказа о фингираном скривању идентитета казивача и својом природом делимично излази из контекста „тимочки говори“.

У првом делу књиге аутори су, како је и речено, усмерени ка истраживањима фолклора и делом жанровски обухватају његове класичне облике. Чешће се, ипак, испитују новије форме казивања, као што су причања о животу, односно биографске приче, које се обично категоризују као усмене историје, а које се, својом јединственошћу и непоновљивошћу саопштења у изразу и исказу, са индивидуалним и личним доживљајем стварности у фокусу, само условно могу сматрати фолклорним. Истраживачку грађу чине и фрагменти описа обредно-обичајне праксе, песнички текстови, веровања, молитве, магијска пракса и др., живи само у сећањима појединаца (које неки од истраживача, настојећи да потврде њихову колективност у настајању и преношењу, као и прагматичност и аутентичност у извођењу, доводе у везу с елементима традицијске културе у прошлости (нпр. Вујновић, Ђорђевић Пејовић), што се показало продуктивним, али је ипак поступак који се користи само делимично и целокупну грађу не може уврстити у дато окружење, пошто су се њени делови из контекста изметнули и уопште се више на практикују. Понекад се, такође је показано, поменуте парадигме перформативно оживљавају у пракси која је не само изгубила везу са сакралном парадигмом, већ су и њени извођачи у датом окружењу присутни само на један дан (као прослављање Св. Тројице у Репушници...). И оне живе, ресемантизоване, у просторима виртуелног потврђивања идентитета заједнице (дакле, сасвим фингиране). Предмет фолклорних истраживања у овој књизи постали су такође записи историографског и уметничког (псеудоуметничког) карактера који (за неке истраживаче) отварају простор испитивања културе памћења (Станковић), а које је (на пустој земљи) добрим делом заправо захваћено процесом заорава, или се у фолклорној матрици никад није ни налазило (као грађа Ђорђевић Белић).

Реч је, дакле, о онтолошки неуједначеној грађи, често пропуштеној кроз матрицу једног јединственог и непоновљивог казивања, па она стога више отвара питања нестајања, урушавања, дегенерисања основног предмета истраживања, него његовог опстајања, што снажно потврђује готово трагично одсуство људи у испитиваним селима

(а и кад их има, они се окупљају око телевизора који им само брише сећања, намећући вредности западњачког начина живота). Самим тим, непостојање било какве кохерентне заједнице (у буквалном и симболичном смислу), која је услов постојања фолклора, негира његово присуство. Другачије речено, јасно је да свет у ишчезавању себе не може да потврди, а како се онда може то очекивати од истраживача. Зато је, због одсуства кохезионе снаге, степен присуства праве фолклорне традиције у материјалу често само посредован и истраживач је неретко „конструисхе“ на матрици фолклоризма, пост-фолклорних, парафолклорних или псеудофолклорних облика и тема, чак и индивидуалних списатељских покушаја, у којима изостају слике колективног, а оне су један од основних услова опстојавања фолклора. И ту би заиста могла започети дискусија о томе шта је шта и шта чему овде припада (мада ово за то није прилика). Јер није свако казивање сеоске жене фолклор, нити фолклор може бити римовање неког локалног поете.

За разлику од првог дела књиге који се, заправо, непосредно не бави језичким идиомом записа (а он му је свакако инхерентан), други блок радова фокусиран је на описе различитих особености тимочких говора, на њихову распрострањеност и очуваност, а фолклорни (псеудофолклорни) наративи су имплицитно послужили за њихову илустрацију. Аутори овог дела књиге у грађи препознају различите фонетске, морфолошке, лексичке особине тих говора (Ристић), комбинујући их с представама о животу људи на испитиваном простору (Сикимић, Ћирковић). Они се, такође, у својим испитивањима везују за поједина питања и особености тимочког говора: фокусирају се на присуство постпозитивног члана (Вуковић и Самарџић), или се баве употребом и изостављањем субјунктивног маркера *да* у конструкцији футура првог (Мирић). Последњи рад усмерен је на однос вербалног исказа и комуникације гестовима (Ћирковић), и самим тим, упркос својој занимљивости, донекле се измиче из основног предмета истраживања.

По мишљењу истраживача лингвиста, искази актуелних информатора могу се сместити, и смештају се, у оквире тимочког, односно тимочких говора, који је, како се каже, „веома удаљен од стандардног српског језика“ и по неким својим особинама доводи се у везу са језицима балканског савеза, мада, како се такође каже, тај говор данас често инклинира стандарднојезичкој норми, на шта се у основи у лингвистичким радовима ове књиге не гледа благонаклоно. У том контексту понекад се говори и о стигматизацији испитиваног говора (Ђорђевић Белић, Сикимић, Вуковић и Самарџић) који, како аутори сматрају, и нестаје управо под „притиском стандардног језика“, што

не може бити сасвим тачно у датом тренутку (2015–2017), а ни раније није тако било. Јер, на овом великом, али готово пустом простору (али и шире, у селима источне и југоисточне Србије) живи веома мали број људи. У полуразрушеним кућама и у царству корова дотрајавају углавном само старци, од свих напуштени и заборављени – заправо, у многим селима тешко је наћи икога ко би активно говорио. А тамо пак где људи има, они у слободном времену гледају телевизију која их учи само самозабраву. Осим тога, до сада са призренско-тимочког терена имамо публикованих петнаестак обимних дијалекатских речника и планира се израда *Речника призренско-тимочких говора*. Зар се ту онда може говорити о стигматизацији – и то овога пута треба посебно подвући

Треба такође рећи да се термини говор/дијалекат/језик у лингвистичким радовима недоследно замењују и мешају. Тако се за призренско-тимочки дијалекат каже да је „познат у међународној литератури и као 'торлачки'“, те да он „припада Балканском језичком савезу“, заједно са бугарским и македонским језиком (Вуковић и Самарџић). Тимочки говори се, дакле, ту посматрају као део торлачког, не као сегмент тимочко-лужничког дијалекта. Тимочки говор се даље издваја и као један од „балканских језика“ – он се нашао у истој колони са новогрчким, бугарским, македонским, албанским, румунским, арумунским и ромским (Мирић). А став да је торлачки дијалекат заправо језик експлицитан је посебно у уводном делу ове књиге, где се каже да је његово постојање (2010) огласио Унеско с намером да се испитају „могућности за ревитализацију [тог] језика“.

Поменута Унескова класификација се, такође као узгред, помиње у раду Вуковић и Самарџић, а штедро је подржана у наоко неутралним (иначе за природу ове књиге потпуно непотребним) сегментима уводног текста С. Ђирковић. Он и започиње исказом у којем се – у првој његовој реченици – тимочки говор представља као крак торлачког језика, и за њега се каже да је „угрожени регионални језик“, који уредница књиге, „према Унесковој листи“, даље алтернативно назива и „горански“, „јањевски“, „карашевски“.

У вези с тим такође треба рећи да је Унесков инжењеринг торлачког језика, којем су овакви захвати последњих година на различитим меридијанима постали свакодневна пракса, овде на делу тек однедавно – торлачки као језик није био регистрован у тзв. Унесковој *Црвеној књизи угрожених језика (UNESCO Red Book on Endangered Languages: Europe, 1993)*, нити у Унесковом атласу угрожених језика из 2001. године, како то и каже уредница. Сада се, међутим, о њему говори навелико, што потврђује и ова књига, али не само она.

Дакле, овде се у научни дискурс уводи нови језик, чак са четири алтернативна назива, који је према Унеску иначе ближи бугарском и македонском него „српско-хрватском“, чиме се овај дијалекат даље измешта из корпуса српског језика, али и из тренутних геополитичких граница. Јер и његов простор говорења, према Унесковој листи, „јесте југоисточна Србија, западна Бугарска, североисточна Македонија, јужно Косово, Карашево у Румунији“, па се тако исцртава и могућа фантомска етничка мапа будућности. При томе је број говорника „торлачког језика“ енормно преувеличан, процењен је на 1.500.000, а укупан број становника на тим просторима, који говоре неким од словенских језичких идиома, тешко да достиже ову бројку.

Овде се, дакле, фингирајући неутралност, протура прича о торлачком као језику, и то једном од најугроженијих, којим говори велики број људи (?) и на великом простору Србије (?). Све то посебно долази до изражаја у уводном тексту уреднице зборника, али се провлачи и у неколико других радова, чиме се тимочки говори прећутно смештају у оквире тог фантомског језика. И управо то би се на турском подручју, какво је последњих деценија Балкан, у неком тренутку могло искористити за конструисање конфликта, не само језичких већ и националних и етничких и којих све не (сведоци смо томе и невољни учесници већ деценијама). Да таква намера овде заиста не може бити искључена, показује у једном раду и слика мапе Србије без Косова и Метохије (рад Вуковић и Самарџић) која је, иначе, тамо требало да послужи искључиво маркирању простора тимочног говора, тако да њено постојање у поменутом виду у раду (а и иначе) нема никакво рационално објашњење. Чак и да у раду нема никакве мапе, у раду се ништа не би мењало.

У вези са тим треба рећи да је управа Удружења фолклориста Србије, које је суиздавач књиге, недавно затражила од уреднице да у њој спорну мапу промени, што је и учињено – наравно узалуд. Јер сведоци смо да у ери дигитализације то не може бити сврсисходно, пошто је књига с иницијалном мапом у електронском облику одавно раширена свуда. И од сада ће свако моћи овом књигом да се служи по сопственом нахођењу. Тиме је прастара прича о духу који је изашао из боце добила своју пуну потврду.

Шта на крају рећи, а не упитати се чему све ово служи и није ли књига *Тимок. Фолклористичка и лингвистичка теренска истраживања 2015–2017* платформа за неки нови Унесков (или нечији други) пројекат (који би потенцијално подржао неко од наших стручњака и, наравно, политичара), у којем би комплетна језичка и духовна баштина овог простора била „преведена“ на торлачки језик, с намером да се покаже како Срба на датоме терену нема и никада их није ни било.

Односно, чини се да се под маском неутралности или чак добронамерности, крије интенција да се објави транспозиција говора, односно дијалекта у непостојећи језик, са свим могућим импликацијама које из тога следе.

Зато сматрам да би струка у Србији, као и државни органи који стоје иза књиге, о овоме требало да дају своје мишљење. А ја, као аутор једног од текстова објављених у зборнику, чија ми целокупна садржина није била позната до његовог излагања из штампе, на овакву језичку, културну и могуће пројектовану геополитичку концепцију књиге не могу да пристанем.

P.S.

Такође треба рећи да од укупно шесторо рецензената у овом зборнику, њих четворо уједно представља и ауторе радова у њему, што је у најмању руку необично. Као рецензенти појављују се још и Бобан Арсенијевић и Наталија Панић Церовски, о чијим стручним компетенцијама нисам позвана да говорим, мада ми није познато да су они сигнификантни стручњаци за дијалектологију и историју српског језика.

проф. др Зоја Карановић
професор у пензији, Филозофски факултет,
Универзитет у Новом Саду
Е-пошта: zojanko@stcable.net

Примљено: 8. 11. 2018.
Прихваћено: 21. 11. 2018.